

درآمدی بر حقوق بشر اسلامی

www.ketab.ir

حمیدرضا نوری

دانشگاه صنعتی اصفهان

شماره ۴۴۶

سرشناسه: نوری، حمیدرضا، ۱۳۵۰ -

عنوان و نام پدیدآور: درآمدی بر حقوق بشر اسلامی/حمیدرضا نوری.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی، انتشارات، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۲۶۵ ص.

فروست: دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی؛ شماره ۴۴۶.

شابک: 978-600-9984-00-8

وضعیت فهرست نویسی: فیفا

موضوع: حقوق بشر -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام

موضوع: Human rights -- Religious Aspects -- Islam

موضوع: فقه

موضوع: Islamic Law

رده بندی کنگره: ۱۳۹۷، ۹۰۴، ۳۰/۱ B

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳۴

شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۰۵۴۹۲

<http://press.kntu.ac.ir>

ناشر: دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی

عنوان: درآمدی بر حقوق بشر اسلامی

تألیف: دکتر حمیدرضا نوری

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: اسفند ۱۳۹۶، تهران

شمارگان: ۲۰۰ جلد

ویرایش: گروه ویراستاری دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی

چاپ: پدیدرنگ

صحافی: گرانامی

قیمت: ۲۲۰۰۰ تومان

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است

خیابان میرداماد غربی - پلاک ۴۷۰ - انتشارات دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی - تلفن: ۸۸۸۸۱۰۵۲

میدان ونک - خیابان ولی عصر (عج) - بالاتر از چهارراه میرداماد - پلاک ۲۶۲۶ - مرکز پخش و فروش انتشارات

تلفن: ۸۸۷۷۲۲۷۷ رایانامه: press@kntu.ac.ir - تارنما (فروش برخط): www.press.kntu.ac.ir

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ز	پیشگفتار
ص	دیباچه
۱	فصل اول: مفاهیم و کلیات
۲	گفتار اول: مفاهیم
۳	۱. حق
۳	۱-۱ مفهوم حق در لغت
۵	۱-۲ معنای حق در اصطلاح
۶	۱-۲-۱ حق در علم فقه
۹	۱-۲-۲ حق در علم حقوق
۱۰	۱-۲-۳ حق در اصطلاح حقوق بشر
۱۲	۲. تکلیف
۱۳	۳. اجتماع
۱۵	۴. سیاست
۱۸	گفتار دوم: کلیات
۱۸	۱. اقسام حق
۱۸	۱-۱ حق در نسبت با خدا و خلق
۱۸	۱-۱-۱ حق تکوینی

۱۹	۱-۱-۲ حق تشریعی
۲۰	۱-۱-۳ حق الناس
۲۱	۱-۱-۴ حق الله
۲۳	۱-۱-۵ حق انسان کامل
۲۳	۲. حقوق در دایره تاریخ و اجتماع
۲۳	۲-۱ حق تاریخی
۲۴	۲-۲ حق شخصی
۲۴	۲-۳ حق عینی
۲۵	۳. خاستگاه حق
۲۵	۳-۱ منشأ حقوق عینی
۲۶	۳-۲ منشأ حقوق شخصی
۲۷	۴. منبع حق
۲۷	۴-۱ منبع حقوق شخصی
۲۷	۴-۱-۱ قراردادگرایان
۲۸	۴-۱-۲ عینیت گرایان
۲۹	۴-۲ منبع حق عینی
۲۹	۴-۲-۱ مردم گرایان
۲۹	۴-۲-۲ دولت گرایان
۲۹	۴-۲-۳ طبیعت گرایان
۳۰	۴-۲-۴ دین گرایان

۳۱	مقاله های خواندنی
۳۲	فصل دوم: نظام های حقوقی
۳۲	گفتار اول: نظام حقوقی اسلام
۳۳	۱. جامعیت نظام حقوقی
۳۴	۲. زیر بنای نظام حقوقی
۳۶	۱-۲ وجود خالق برای هستی
۳۶	۲-۲ حکم - حالت
۳۷	۲-۳ معجون وجود انسان
۳۸	۲-۴ ابدیت انسان
۳۸	۲-۵ کرامت انسان
۳۹	۲-۶ مسئولیت انسان
۳۹	۲-۷ آزادی انسان
۴۰	۳. منابع حقوق اسلامی
۴۱	۳-۱ قرآن
۴۲	۳-۲ سنت
۴۳	۳-۳ اجماع
۴۴	۳-۴ عقل
۴۶	گفتار دوم: نظام حقوقی لیبرالیسم
۴۶	۱. تاریخچه
۴۷	۲. عرصه ها

۳. اعتقاداتها ۴۸
۴. نقدها ۵۰
- ۴-۱ جایز الخطا بودن انسان ۵۰
- ۴-۲ نفی معصومیت از تمامی انسان ها ۵۱
- ۴-۳ عمومیت معیار تجربه ۵۵
- ۴-۴ انکار خدا و شارعیت او ۵۶
- ۴-۵ جنس ایمان ها ۵۶
- گفتار سوم: حق و تکلیف از دیدگاه اسلام و لیبرالیسم ۶۱
۱. نقد دیدگاه تکلیف و حق ۶۲
- ۱-۱ حق مناری در مقیاس رولاند ۶۴
- ۱-۲ حق و تکلیف دو مفهوم متضاد ۶۴
- ۱-۳ بخش های فقه سنتی ۶۴
- مقاله های خواندنی ۶۷
- فصل سوم: گام های عملی در احیای حقوق بشر ۶۸
- گفتار اول: تدوین اعلامیه حقوق بشر ۶۹
۱. توجه به جایگاه خداوند در تدوین منشورها ۶۹
۲. متن اعلامیه جهانی حقوق بشر ۷۱
۳. نکات مهم اعلامیه ۷۸
۴. فقدان مشروعیت حقوقی اعلامیه ۷۹

۵. وضعیت سیاسی کشورهای امضا کننده اعلامیه ۸۲
۶. فقدان مشروعیت دینی برخی مواد اعلامیه ۸۶
- گفتار دوم: تاریخچه حقوق طبیعی و حقوق الهی ۸۸
۱. وضع طبیعی بشر ۸۹
- ۱-۱ دیدگاه هابز و فیلر ۹۰
- ۱-۲ نظریه لاک ۹۱
- ۱-۳ نظریه سلاه ۹۲
- ۱-۳-۱ گنده ذاتی و وضع طبیعی بشر ۹۲
- ۱-۳-۲ حق حکومت ۹۴
- گفتار سوم: حقوق الهی و اعلامیه حقوق بشر ۹۶
۱. معانی حق الهی ۹۶
۲. دلیل ذکر نشدن حقوق الهی در منشور ۹۶
- ۲-۱ قدرت مطالبه حقوق ۹۷
- ۲-۲ ناممکن بودن ظلم به خداوند ۹۷
- ۲-۳ اختلاف در اعتقاد به خدا ۹۷
- ۲-۴ عدم اتفاق بر حقوق الهی با فراوانی مذهب ها ۹۷
۳. نقد ۹۸
- ۳-۱ سنت الهی در مطالبه حق خود ۹۸
- ۳-۲ ضایع ساختن حق الله، ستم به انسان ۹۹
- ۳-۳ جمعیت انبوه خداپاواران ۱۰۰

- ۱۰۰ ۳-۴ اشتراک در دین و تفاوت در شریعت
- ۱۰۲ ۴. حق الهی به معنای حاکمیت
- ۱۰۴ گفتار چهارم: اعلامیه اسلامی حقوق بشر
- ۱۰۵ ۱. متن اعلامیه
- ۱۱۳ ۲. تفاوت‌های دو اعلامیه
- ۱۱۵ **فصل چهارم: اصول حقوق شخصی**
- ۱۱۶ **مبحث اول: حق حیات**
- ۱۱۷ ۱. تعریف حیات
- ۱۱۷ ۲. حق حیات انسان در قرآن
- ۱۲۱ ۳. گستره حیات انسان از نظر اسلام
- ۱۲۱ ۳-۱ آغاز حیات
- ۱۲۴ ۳-۲ انجام حیات
- ۱۲۶ ۴. موارد استثناء از بهره مندی حق حیات
- ۱۲۸ ۴-۱ قاتل به قتل عمد
- ۱۲۹ ۴-۱-۱ مفهوم شناسی قصاص
- ۱۳۰ ۴-۱-۲ تحلیل آیات قصاص
- ۱۳۴ ۴-۲ مفسد فی الارض
- ۱۳۴ ۴-۳ محارب
- ۱۳۴ ۴-۴ باغی

۱۳۸	۴-۵ صادّ عن سبیل الله
۱۴۴	گفتار دوم: حقّ آزادی
۱۴۴	۱. اقسام آزادی
۱۴۷	۲. آزادی چون روش و نقد آن
۱۵۰	۳. آزادی چون حقّ
۱۵۳	۴. برده داری را اسلام
۱۵۳	۴-۱ ملاحظه هایی در موضوع
۱۵۳	۴-۱-۱ برده داری درن
۱۵۳	۴-۱-۲ برده داری سنت اجتماعی نهی
۱۵۴	۴-۱-۳ شیوه مقابله با سنت های اجتماعی
۱۵۸	۴-۲ برابری در امور معنوی
۱۵۹	۴-۳ ملاحظه در امور دنیایی
۱۶۰	۴-۴ گام های اساسی در آزادسازی بردگان
۱۶۰	۴-۴-۱ تشویق به آزاد سازی بردگان
۱۶۱	۴-۴-۲ مقدّس دانستن آزادسازی بردگان
۱۶۱	۴-۴-۳ دستور به آزادسازی در شرایط خاص
۱۶۲	۴-۴-۴ محدود کردن دامنه برده گیری
۱۶۷	مقاله های خواندنی
۱۶۸	۵. آزادی عقیده

- ۱-۵- معنای لغوی عقیده ۱۶۹
- ۲-۵- آزادی و اعتقاد ۱۶۹
- ۳-۵- منشأ عقیده ۱۷۰
- ۴-۵- فکر و عقیده ۱۷۱
- ۵-۵- اسلام و آزادی عقیده ۱۷۵
- ۱-۵-۵- دلیل قرآنی ۱۷۵
- اول. آیه های ترویج دهنده گفتگو ۱۷۵
- دوم. آیه های اختصار، بودن پذیرش دین ۱۷۵
- سوم. آیه های روا نمودن اسلام بر دین ۱۷۶
- ۲-۵-۵- سیره پیامبر (ص) ۱۷۷
- ۳-۵-۵- تحقیقی بودن اصول دین ۱۷۸
- ۶-ارتداد و دگراندیشی ۱۸۰
- ۱-۶- شرائط مجازات مرتد ۱۸۰
- ۱-۱-۶- تحقیقی نبودن ۱۸۰
- ۲-۱-۶- اکراهی نبودن ۱۸۲
- ۳-۱-۶- اعلام و تبلیغ کردن ۱۸۳
- ۲-۶- علت ارتداد ۱۸۳
- ۱-۲-۶- وحشت ۱۸۳
- ۲-۲-۶- شهوت ۱۸۵
- ۳-۶- کیفر مرتد ۱۸۷

- ۱۸۷ ۶-۳-۱ عذاب اخروی
- ۱۸۷ ۶-۳-۲ کیفر دنیایی
- ۱۸۸ ۶-۴ روشنفکران دینی و کیفر دنیایی مرتد
- ۱۸۸ ۶-۴-۱ نظریه تفاوت دوره تأسیس و استقرار دین
- ۱۸۹ ۶-۴-۲ تفاوت احکام عبادی و احکام حقوقی
- ۱۹۰ ۶-۴-۳ نظریه اسلام تاریخی و اسلام معنوی
- ۱۹۱ ۶-۴-۴ نظریه ذاتی و عرضی دین
- ۱۹۲ نقد نظریه
- ۱۹۲ (۱) کافی نبودن توجیه‌ها در رفع شبهه
- ۱۹۲ (۲) فقدان معیار در نظریه دهلوی
- ۱۹۳ (۳) ابهام در تشخیص ملاک حکم حقوقی
- ۱۹۵ (۴) انحصار تشخیص عرضی بودن حکم
- ۱۹۹ ۶-۵ کیفر مرتد در قرآن
- ۲۰۷ ۶-۶ دلیل عقلی حکم ارتداد
- ۲۰۹ گفتار سوم: برابری
- ۲۰۹ ۱. مفهوم برابری
- ۲۱۰ ۲. نظام خلقت و تفاوت انسان‌ها
- ۲۱۲ ۳. نسبت برابری با آزادی
- ۲۱۲ ۳-۱ دیدگاه لیبرالیسم
- ۲۱۳ ۳-۲ دیدگاه اسلام

۴. موارد نابرابری در احکام ۲۱۶
- ۴-۱ نابرابری بردگان با انسان های آزاد ۲۱۶
- ۴-۲ نابرابری زن و مرد ۲۱۶
- ۴-۳ نابرابری مسلمان و غیرمسلمان ۲۱۷
- ۴-۴ نابرابری عموم مردم با فقها در حوزه مدیریت جامعه (حقوق اساسی) ۲۱۸
- گفتار چهارم: حق مالکیت ۲۲۰
۱. اساس مالکیت ۲۲۰
۲. مکتب های اقتصاد ۲۲۱
- ۲-۱ مالکیت اجتماع (سوسیالیسم) ۲۲۱
- ۲-۲ سرمایه داری (کاپیتالیسم) ۲۲۶
- ۳-۲ اسلام ۲۳۱
- ۳-۲-۱ ریشه حق مالکیت خصوصی ۲۳۱
- ۳-۲-۲ اعتباری بودن مالکیت خصوصی ۲۳۳
- ۳-۲-۳ محدودیت های مالکیت خصوصی ۲۳۴
- ۳-۲-۴ دو اصل متمم اصل مالکیت ۲۳۶
- منابع ۲۳۹

پیشگفتار:

جایگاه مهم و استراتژیک ایران در خاورمیانه و وقوع انقلابی شکوهمند در این سرزمین که با شعارهایی چون: استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی همراه بود؛ مژده به ثمر رسیدن مطالبه های حقوقی مردمی تحت حتم و نیز کشیده را نوید می داد. کشور ایران که از تمدنی کهن و میراثی غنی از فرهنگ ایرانی اسلامی برخوردار بوده است با تشکیل حکومت اسلامی که با رأی بی نظیر بالای ۹۸ درصدی، مهر تأیید حرر، به باره ای امید بخش برای تمامی آزادی خواهان جهان مبدل شد. جمهوری اسلامی که در همان اولین روزها، درخشش خود با توطئه های خانمان براندازی چون تجزیه، جنگ، غارت ثروت و محاصره اقتصادی و تحریم های بی رحمانه توسط قدرت های ظالم و مستکبر جهان، روبه رو شد؛ همواره در مبنای، اصول و آیین هایش نیز مورد هجوم بوده و هست. این نظام دینی که از اسلام انقلابی نمایندگی می نماید فرائتی برگرفته از دین، به دنبال بسط و گسترش معنویت، عدالت و مطالبه حقوق انسان ها در جهان است. آن ره کرد جذاب نسبت به مفاهیمی والا در ذهن و اندیشه بشر، سبب شده تا محافل فکری، از نظام حقانی اسلام جويا شده و به ویژه رویکرد نظام اسلامی را نسبت به حقوق بشر مدرن مورد کنکاش قرار دهند. امروز انقلاب اسلامی با گفتمان انسان تجدّد خواه رو به روست که مفاهیم جدیدی چون حقوق بشر، برای آسمانند آیه های کتاب های آسمانی، مقدّس و تغییر ناپذیر است.

واضح است که بررسی مفهوم اسلامی حقوق بشر، مستلزم مطالعه اکنونی روزی این مفهوم خاص و ورود به دنیای این واژه از سویی و عطف توجّه به انگاره های مکتب های فکری اصیل به آن از سویی دیگر است. ورود به این گونه بحث ها که در برزخ گفتمان قدیم و جدید گرفتار آمده، بسیار حسّاس و دقیق است. باید از اقدام به سازگاری تصنعی یا مدرن کردن آن برای پاسخگویی به مسائل نو در جهان جدید، به شدّت اجتناب کرد و برعکس کوشید تا جوهری فرهنگی چون اسلام که طی

بیش از ۱۴ قرن حامل مشعل تمدن انسانی، معنوی و اعتقادی بوده و حال آرزوی نظام سازی آن پس از مقطع کوتاه صدر اسلام، در سرزمین ایران به وقوع پیوسته، همچون گذشته پر افتخارش، نوید بخش رویارویی منطقی با جستارهایی چون حقوق بشر، قرار گیرد.

انطباق گرایی با تمام وجاهت آن در پاسخ گویی به نیاز امروزی تشنگان حقیقت، اگر به دور از دُغم های جهان مدرن تنسیق نشود، وسوسه ای بسیار خطرناک است. بنابراین مراجعه دقیق و عالمانه به منابع اصیل معرفتی اسلام، یعنی قرآن و سنت، باید امری مستمر باشد تا از افتادن در چاه انطباق گرایی تاریخی و مدرنیزه کردن بحث های مهم و سرنوشت سازی چون حقوق بشر و در نهایت توطئه ورود ناقضات در مبانی فکری اسلام، جلوگیری شود.

یادداشت های پیش رو با حفظ وفاداری نسبت به میراث ارزشمند اسلامی، به تشریح و تحلیل دیدگاه اسلام به «حقوق بشر» پرداخته است.

اندیشمندان انجمن علمای دینی و فلسفی همواره بر این اعتقاد بوده اند که انسان فارغ از تمامی ابعاد متمایزی چون مذهب، نژاد، اقوام و مال و ... برخوردار از حقوق و امتیازهایی است که نخست ذاتی او بوده و اثبات و نفی در آن جای ندارد و دوم آنکه باید از سوی همگان مورد احترام قرار گیرند. بطور خلاصه باید گفت که حرمت بشر به منزله امتیازهایی قانون مند تعریف می شود که شخص در روابط خود با دیگر اشخاص یا حکومت به آن خاص در اختیار دارد.

با توجه به ارائه «درس حقوق اجتماعی و سیاسی در اسلام» که یکی از عناوین دروس معارف اسلامی در مقطع کارشناسی دانشگاه ها است، صاحب این کتاب سعی را با همین عنوان در سال ۸۸ به چاپ رسانده و در کلاس های درس ارائه کرد. با گذشت چند سال از چاپ آن کتاب، تغییرهایی اصولی در فصل بندی و توضیح و تشریح بیشتر موضوعات و حذف بخش های غیر مرتبط، ضروری بود. عنوان «حقوق اجتماعی و سیاسی در اسلام»، متضمن گردآوری کلیات بحث حقوقی در زمینه حقوق اساسی و روابط اجتماعی بود که توقع خواننده را تا مرز آشنایی با تمامی مباحث متنوع این حوزه مطالعاتی پیش می برد. اما حجم انبوه مباحث و فرصت ارائه آن در قالب دو واحد درسی به هیچ وجه امکان شرح و بیان این میزان از مباحث را ایجاد نمی کرد؛ بنابراین با بازنگری اساسی نسبت به محتوای نوشتار عنوان کتاب نیز به «درآمدی بر حقوق بشر اسلامی» تغییر یافت. پر واضح است که پرداختن به دیدگاه اسلام نسبت به تمامی امتیازهای حقوقی انسان در ۳ حوزه فرد، اجتماع و حکومت به مجالی گسترده نیازمند است؛ از این رو برای محدود کردن گستره بحث، مباحث کتاب

را با محوریت حقوقی سامان داده که بدون آن، دیگر حقوق، زمینه تحقق نخواهند یافت و از همین رو محور مباحث ارائه شده به واکاوی اصول چهار گانه حقوق بشر محدود گردید.

کتاب در ۴ فصل، ۱۳ گفتار و یک مقدمه تنظیم شده است. فصل اول، دربردارنده ارائه مباحثی است که به مفهوم شناسی واژه‌های کلیدی این بحث پرداخته و کلیاتی چون اقسام حق، منبع و منشأ حقوق را از دیدگاه مکاتب مختلف مورد بررسی قرار داده است. فصل دوم، با سه گفتار، به بیان خلاصه نظام‌های حقوقی اسلام و لیبرالیسم همت داشته و به کنکاش پیرامون مبانی و تفاوت‌های این ۲ نظام حقوقی پرداخته است. در فصل سوم؛ طی ۴ گفتار، مباحث مربوط به کوشش‌های تاریخی انجام‌شده در زمینه احیای حقوق بشر در قالب صدور اعلامیه‌های بین‌المللی و مواد آن، مورد توجه قرار گرفته و به بعضی اشکال موجود در مشروعیت آن از دیدگاه مکتب اسلام، اشاره شده است. در فصل چهارم که در ۴ گفتار ساماندهی شده، به اصول حقوق شخصی؛ یعنی حق حیات، حق آزادی، حق برابری و حق مالکیت، پرداخته‌ایم.

اینک این اثر، با بیان اندک و تلف آن، پیش روی خوانندگان ارجمند است، امید آنکه با ارائه پیشنهادها سازنده خود به رمایان هر چه بیشتر آن، یاری رسانند.

حمیدرضا نور

استادیار گروه معارف اسلامی

دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی